

Жақыпова Танакөз Уалқанқызы¹ Смағұлова Светлана Оденқызы²

¹*Қазақ инновациялық-гуманитарлық Заң университетінің PhD докторанты,*
²*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің профессоры, тарих ғылымының докторы*

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНА ӨЗГЕ ҰЛТТАРДЫҢ ОРНАЛАСУЫ (1941-1945 жж.)

Аңдатпа

Ұлы Отан соғысы жылдарында көптеген халықтар Қазақстан аумағына жаппай күштеп жер аударылды.

Мақалада кең мұрағаттық материалдар негізінде автор Семей және Шығыс Қазақстан облыстарына арнайы қоныс аударушыларды жер аудару және орналастыру тарихымен таныстырады. Депортацияланған немістердің, поляктардың, шешендердің және т.б. этностардың әлеуметтік-саяси жағдайы көрсетіледі. Үкімет пен қоршаған ортаның жер аударылған этностарға деген қатынасы қарастырылады.

Түйін сөздер: депортация, эвакуация, этностар, колонна, барактар, өнеркәсіп орындары, көші-қон.

Shakipova T.¹ Smagulova S.O.²

¹*RhD doctoral student of the Kazakh Humanitarian Law Innovative University,*

²*Professor of the Kazakh National University named after Ai-Farabi, Doctor of Historical Sciences*

RESETTLEMENT OF OTHER NATIONALITIES IN THE EAST KAZAKHSTAN REGION (1941-1945)

Abstract

During the Great Patriotic War, there was a massive forced deportation of many peoples to the territory of Kazakhstan. In the article, based on extensive archival material, the author introduces the history of the deportation and resettlement of special settlers in Semipalatinsk East Kazakhstan region. The social and political situation of the deported Germans, Poles, Chechens, etc. is shown. The relationship of the government to the deported ethnic groups is considered.

Keywords: deportation, evacuation, ethnic groups, column, barracks, industrial enterprises, migration.

Джакипова Т.¹ Смағұлова С.²

¹*PhD докторант Казахского гуманитарного-юридического инновационного университета,*

²*Профессор Казахского Национального Университета имени аль-Фараби,
доктор исторических наук*

РАССЕЛЕНИЯ В ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ ДРУГИХ НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ (1941-1945 гг.)

Аннотация

В годы Великой Отечественной войны шла массовая насильственная депортация многих народов на территорию Казахстана.

В статье на широком архивном материале автор знакомит с историей депортации и расселения спецпереселенцев в Семипалатинскую и Восточно-Казахстанскую области. Показана социальное и политическое положение депортированных немцев, поляков, чеченцев и т. д. Рассматриваются отношения правительство и окружающей среды к депортированным этносам.

Ключевые слова: депортация, эвакуация, этносы, колонна, бараки, промышленные предприятия, миграция..

Ұлы Отан соғысының басталған жылдары Қазақстанның территориясына өзге ұлт өкілдерін әкеліп орналастыру екі жолмен жүргізілді. Оның біріншісі, шекара маңынан депортациялау арқылы жүзеге асырылса, екіншісі, эвакуацияланып әкелінген өнеркәсіп орындарымен бірге келгендер. Ұлы Отан соғысының басталуы республика экономикасын соғыс жағдайына бейімдуге кірісті. Бұрынғы зауыт, фабрикалардың барлығы ендігі жерде соғысқа қажетті өнім шығаратын, киім-кешек тиігетін, оқ-дәрі шығаратын өндіріс орындарына айналды. Сонымен қатар майданға жақын орналасқан немесе соғыс қимылы жүріп жатқан аудандардағы ірі өнеркәсіп орындарын көшіріп әкеліп республиканың облыстарына орналастыру үдерісі де қолға алынды.

Қазақстан соғысқа адам күшімен ғана емес, киім-кешек, қару-жарақ, азық-түлікпен де және де жаралағандарды емдеумен де көмектесті. Ауылшаруашылығы өнімі толықтай майданға жөнелтілді. Қазақстан үкіметі майданды астықпен қамтамасыз етуге бар күшін салды. Оның үстіне қазақ жеріне өнеркәсіп орындары көшіріліп әкелініп, аз уақыттың ішінде соғысқа қажетті өнімдерді шығара бастады. Дегенмен, соғысқа ер азаматтардың жаппай алынуы жұмысшы күшін азайтты. Сырттан көшіріліп әкелінгендермен толықтыру үдерісі қолға алынды.

Соғыс алдында Қазақстанда көші-қон үдерісі қалай жүзеге асырылды? Демограф А.И. Құдайбергенованың жазуынша, 1939-1945 жж. германдық фашизм мен оның одақтастарына қарсы соғыс жылдарында көші-қон үдерісінің жаңа бағыттары мен түрлері пайда болды. Осы кезеңде белсендірілген ерікті және еріксіз көші-қон толқындары Қазақстанды барлық бағытта қиып өтіп, қоғамдық өмір салаларын жан-жақты және тұтастай қамтып, бір-бірімен түйісіп жатты. Республикадағы сыртқы және ішкі көші-қон мәжбүрлі көші-қонның жаңа түрлерімен тұтасып, халық құрамындағы өзгерістерді күшейтті.

Бұл жылдардағы көші-қон барысын ғалым одан әрі екі топқа бөліп көрсетеді. Бірі – ішкі де, екіншісі – сыртқы көші-қон. Осылардың ішінде ерекше мәндісі және шешушісі сыртқы көші-қон, яғни КСРО-ның өзге республикаларынан көшіріп әкелу болып табылады [1, 217-б.].

Бұған бірден бір әсер еткен негізгі фактор - екінші дүниежүзілік соғыс пен Ұлы Отан соғысы екенін айттық. XX ғасырдың 30-шы жылдардың соңындағы, яғни соғыстың алдындағы көші-қон халық шаруашылығын, ауылшаруашылығын көтерудегі республиканың ішіндегі және республикадан екінші республикаға көшу үдерісі жүргізілді. Ірі құрылыстарды салуда немесе үкіметтің тапсырмасымен қоныстандыру барысы жүзеге асырылды.

Жалпы соғыстың алдында, яғни 1939 жылы Шығыс Қазақстанның халқы 917 мың болып, республиканың 14,3%-ін құрады. Бұл аймақта орыстардың үлесі 59,2% болса, ал қазақтарға 21,6% , ал немістерге 17,0%-і тиесілі болды. Ең көп 8,3%-ке өскен немістер еді [2, 29-б.].

1939 жылғы санақ барысына сүйенсек, Шығыс Қазақстанда орыстар – 73,8%-ті, татарлар - 10,8%-ті, немістер - 4,4 %-ті, белорустар – 3,1%-ті құраған [3, 33-34-бб.].

Соғыс алдында, яғни 1940 жылы қазақ жеріне үкіметтің арнайы бұйрығымен 5379 (99,7%) арнайы қоныстанушы-отырықшылар келген. Олардың 79,6%-ін поляктар, 13%-ін украиндар, 7,4%-ін белорустар құрады. Ал соғыстың нақты алдында Карело-Фин КСР-нен «молдавандардың революцияға қарсы шыққан» 33000 адамы жіберілді [4, 33-б.]. Кеңестер Одағына шекара маңындағы елдерден қауіп-қатер төнген кезде соның маңындағыларды Орта Азия республикаларына көшіру барысы қолға алынды. Жалпы Қазақстанға жоспарлы және арнайы түрде қоныстанушыларды қабылдау бір уақытта жүзеге асырылды. Екінші дүниежүзілік соғыс басталғаннан кейін, яғни 1940 жылдың сәуірінде Семей облысына 1217 адамнан тұратын 251 отбасы келген [5, 113-б.].

1940 жылдың 15 қазанында Украина мен Белоруссияның батыс аудандарынан әкелінген 61 092 адамдар Қазақстанның Солтүстік Қазақстан, Павлодар, Қостанай, Ақтөбе, Семей және Ақмола сияқты 6 облысқа орналастырылды. Семей облысына бөлінген 7644 адамның 5553-і ересектер, ал 819-ы жасы 60-тан асқан немесе одан да жоғары жастағы қариялар, 1988-і 16 жасқа дейінгі балалар болып, облыстың 13 ауданының 8-іне жіберілген. Бұл келгендердің 4376-ы облыстың совхоздарына, 1412-і колхоздарға, 1570-і өнеркәсіп орындарына, ал 286-ы мемлекеттік мекемелерге бөлінген [6].

1940 жылдың тамызында Қазақстанның солтүстік-шығыс аудандарына шекара аймағынан 90 007 адам көшіріліп әкелінген екен. 1941 жылдың соңына қарай эвакуациялап келгендердің саны 110 000 адамға жеткен [7, 387-б.].

1941 жылдың мамыры мен маусымында революцияға қарсы шығып, сотталып, Қазақстанның оңтүстік өңіріне жер аударылған поляк, украин, белорус ұлтшылдары орналастырылған [7].

Германия мен Кеңестер Одағының арасында соғыс басталуына байланысты 1941 жылдың 24 маусымындағы БК(б)П мен КСРО ХКК-нің қаулысы бойынша КСРО шекара маңындағы эностарды ішкі аудандарға қарай эвакуациялау жөніндегі Кеңес құрылды. Бұл кеңесті КСРО байланыс жолдары Халық комиссары Л.М. Каганович басқарды. Эвакуациялау 1941-1942 жылдары 2 рет жүргізілді. Алғашқы жаппай эвакуациялау 1941 жылдың жазы мен күзінде, екіншісі 1942 жылдың жазы мен күзінде жүргізіліп, осы уақыт аралығында Қазақстанға Украина, Ресейдің шекара маңындағы аудандарынан, Мәскеу, Ленинград және т.б. ірі қалаларындағы 312 өнеркәсіп орындары көрішіліп әкелінді және олармен бірге 1,5 миллион адамдар қоса келді [2,86-б.].

1941-1942 жылдары Қазақстан КСРО-ның негізгі әскери-өнеркәсіп базаларының біріне айналып, аз уақыттың ішінде соғысқа қажетті өнімдерді бере бастады. Эвакуацияланып әкелінген өнеркәсіп Шығыс Қазақстанның бірнеше аудандарына орналастырылды.

Ұлы Отан соғысының қарсаңындағы кеңес өкіметінің күштеп депортациялау барысында Қазақстанға батыс аймақтардан 102 мың поляктар жер аударылды. 1941 жылдың 12 тамыздағы КСРО мен Польша мемлекетінің арасындағы дипломатиялық қарым-қатынас орныққаннан кейін 1939 ж. 17 қыркүйегінде депортацияланғандарға кешірім жарияланып, көпшілігі оңтүстік өңірге қарай көшірілген болатын. 1941 жылы 24 қарашадағы КСРО ішкі істер халкомы Л. Берияның бұйрығымен Өзбекстанға әкелінген 36 500 поляктарды Қазақстан облыстарына бөліп орналастырылатын болды. Семей облысына – 6500 поляктар көшірілу жоспарланды [9, 126-127-бб.].

Ал 26 тамыздағы КСРО Халық Комиссарлар кеңесі Повольже, Саратов және Сталинград облыстарындағы немістерді республикаларға бөліп орналастыру жөніндегі қаулының жобасы әзірленген. Негізінде неміс ұлт өкілдерінен 1939 жылғы халық санағы бойынша КСРО территориясында олардан 1 427 222 адам мекендеген екен. Олардың басымы Батыс Еуропаның шекара маңына қоныстанған еді. Жоба бойынша Қазақстанға 100 000 неміс ұлт өкілдері көшірілуге тиісті болды. Бірақ Қазақстанға 125 000 немістер жіберілген. Семей облысына – 18 000, Шығыс Қазақстанға 17 000 немістер орналастырылды [10, 159-160-бб.].

1941 жылдың тамызында Қазақстанға 349 713 неміс жер аударылып, жергілікті немістермен қосқанда олардың жалпы саны 441 713-ке жетті. Еділ бойындағыларға қоса Украина, Солтүстік Кавказ және басқа аймақтардан немістер көшірілді. 1944 жылдың бірінші тоқсанында өткізілген депортация бойынша чешендер мен ингуштар, ізінше балкарлар, ал жыл аяғында месхет түріктері Орта Азия мен Қазақстанға әкелінді [11, 221-б.].

1941 жылы 22 маусымда Германия КСРО-ның территориясына басып кіргеннен кейін Молотов пен Берия Волга бойында қоныстанған немістерді аралап шығып, соғыс болып жатқан шекара аумағындағы неміс ұлт өкілдерін Одақтың ішкі аймағына көшіру мәселесін жедел түрде көтеріп, 1941 жылдың 28 тамызында КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының «Волга аудандарында тұратын немістерді қоныстандыру» жөніндегі Жарлығы жарық көрді. Жарлықта Волга бойында мекендеген немістердің арасында он мыңдаған диверсанттар мен шпиондар Германияның «жарылыс жасаңдар» деген дабылын күтіп отырғандығы, ондай жағдайда тұрғылықты халықтың арасында қантөгіс болатындығы айтылып, оған жеткізбес үшін тез арада Новосібір, Омбы облыстары мен Алтай өлкесіне, Қазақстанға қарай көшіріп, орналастыруды маңызды санады [12, 194-б.].

1941 жылдың 1 қаңтарындағы мәліметке сүйенсек, Семей облысына 1940 жылдың ақпанында 1110 адамнан тұратын 236 отбасы қоныстанған. 1940 жылдың соңына дейін 19 сәби дүниеге келіп, 47-і қайтыс болған [5, 146-б.].

ҚР Бас Прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есеп комитетінің деректері бойынша, «Қазақ КСР облыстарында қоныстандырылған немістерді орналастыру туралы» анықтамада қазақ жеріне 1941 жылғы 10 желтоқсанда 34970 немістердің орналасқаны айтылса, ал 1942 жылы 5 қаңтарда 382102 немістерді әкелініп, Алматы, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Қарағанды, Қызылорда, Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан және Семей облыстарына бөліп орналастырылды. Семей облысына 39 196 немістер келген [13, 69-70-бб.].

1942 жылдың 20 қаңтарында Қазақ ССР ХКК-нің эвакуациялау бөлімі басшысының орынбасары М. Якевлеваның ХКК-нің төрағасы Н. Оңдасыновқа жіберген мәліметінше, Шығыс Қазақстанға қаңтарға дейін 27 715 неміс ұлт өкілдері әкелген. Олардың 6281-і еркек, 9293-і әйел, ал 11 941-і балалар болды. Семей облысына жіберілген 42 569 адамның 8663-і еркектер, 14 066-ы әйелдер, 19 840-ы балалар болып, олар 42 483 колхоздар мен 86-ы совхоздарға орналастырылған [14]. Ал 1942 жылы 2 қаңтардағы КСРО НКВД-ның мәліметінше, Қазақстанда 16 жасқа дейінгі және одан жоғары жастағы 85 280 неміс ұлт өкілдері өмір сүрген. Оның 5780-і Шығыс Қазақстан облысына, ал 8300-і Семей облысына тұрған.

Қоныстанған неміс ұлт өкілдерін жұмысқа тарту мәселесі Мемлекеттік Қорғаныс комитетінің 1942 жылғы 10 қаңтардағы қаулысы бойынша жүзеге асырылды. 17 мен 50 жас аралығындағы қоныстанушы неміс ұлт өкілдері міндетті түрде жұмысқа тартылуға тиістіленді [5, 146-б.]. Сөйтіп, осы қаулы негізінде Семей облысының өнеркәсіп орындарына 47 500, Шығыс Қазақстанға 30 000 немістер орналастырылды [15]. Олар Семей облысына 5 коллоннамен, Шығыс Қазақстанға 2 коллоннамен жеткізілген [16, 110-11-бб.].

Ұлы Отан соғысы басталғаннан кейін Қазақстанға Солтүстік Кавказдан шешендер мен ингуштарды еріксіз әкеліп орналастыру барысы үкіметтің арнайы бұйрығымен жүргізіле бастады. 1939 жылғы санақ негізіне сүйенсек, Шешен-Ингуш АКСР-нде 697 009 адамдар өмір сүрген.

Шешен-ингуштарды өз Отандарынан КСРО-ның ішкі облыстарына көшірудің негізгі себебі олардың Кеңес өкіметіне қарсы шығып, фашистерге көмек көрсетуі мүмкін деген тұжырымда жатты. Өйткені соғыс басталардың алдында автономияда кеңес жүйесіне қарсылықтар көбейіп, кеңестік билік оны бандиттік әрекеттерге жатқызып, оны жоюға арнайы әскери бөлімдер жіберілген болатын.

1942 жылы немістердің десанттарына жергілікті халық арасынан көмек көрсетіп, олармен тығыз байланыс орнатылуы, шпиондық әрекеттердің көбеюі Кеңес өкіметіне оларды территорияларынан ішкі жаққа қарай көшіру туралы шешім қабылдауға алып келді. Күштеп көшіру барысы 1943 жылдың желтоқсанына жоспараланды [17, 21-23-бб.]. Алайда дайындық жұмыстарының жүргізілуіне байланысты Қазақстан мен Қырғызстан республикаларына шешендер мен ингуштарды күштеп көшіру Мемлекеттік қорғаныс комитетінің 1944 жылдың 31 қаңтардағы қаулысымен ақпан айынан бастап жүзеге асырылды.

1944 жылы наурызда Қазақстанға Солтүстік Кавказдан жіберілетін 147 эшалонға тиелген қоныстанушылардың (шешендер мен ингуштар) орнына 344,589 адамы бар 124 эшалон келіп жетті [18, 41-б.]. Кей деректерде Қазақстанға әкелінген шешендер мен ингуштардың саны бұдан да жоғары болғандығы келтіріледі. Мәселен, 1944 жылы 11 наурыздағы КСРО МҚХК 3-ші Басқармасы башысының орынбасары Д.В. Аркадьевтің анықтамасында Орджоникидзе теміржолы арқылы республикаға 468 583 шешендер мен ингуштардың әкелінгені және қандай облыстарға бөліп орналастырылғандығы келтіріледі. Оның көрсетуінше, Жәлел-Абад облысына – 24 281 адам, Жамбыл облысында – 15 565 адам, Алматы облысына – 29 089 адам, Шығыс Қазақстан облысына – 34 167 адам, Оңтүстік Қазақстан облысына – 39 542 адам, Ақтөбе облысына – 27 309 адам, Семей облысына – 31 236 адам, Павлодар облысына – 41 230 адам, Қарағанды облысына – 37 938 адам жіберілген [17, 32-б.].

Соғыс жылдарында эвакуацияланып келгендер мен күштеп қоныс аударылып келушілер облыстың халқының ұлттық құрылымы жағына әсер етті. Олар соғысқа кеткендердің орнын баса отырып, ауылшаруашылығына, өндіріс орындарына тартылды. Сөйтіп, еңбек армиясының катарын толықтырды.

Қазақстанға әкелінген немістердің, шешендердің, ингуштардың, күрдтердің, түріктердің және басқа да жер аударылғандардың ішіндегі ер адамдар бөлігі әскерге шақырылмайтын болды, ал осы халықтардың кезінде майданда жүрген ер адамдары кері шақырылып, тыл жұмыстарына жіберілді. Осылайша, олар өздерінің еркінсіз соғыс майдандарындағы кеңес әскерінің ұрыс әрекеттерінен тысқары қалып қойды. 1943 жылдың күзіне дейін әскерді адам ресурстарымен толықтырудың негізгі көзіне Қазақстан, Орта Азия республикалары, Сібір, Поволжье аудандары жатты. Түсінікті себептермен Қиыр Шығыстағы әскерге шақыру контингенті сол жерде қала берді. Солтүстік Кавказ, Қырым, Украина мен Белоруссия территориясы, басқа да жау басып алған жерлерден әскерге шақыру мүмкін болмады. Тек 1943 жылдан бастап біртіндеп азат етілген аудандардан адамдарды әскерге шақыру іске асырылды [19, 14-15-бб.].

1943 жылдың 1 шілдесіне қарай Қазақстанға келген 466 155 эвакуацияланған адамдар орналастырылған. Көшіріліп әкелінгендердің саны күннен күнге көбейе түсті. Мәселен, 1943 жылдың 1 қазанына дейін қазақ жеріне 600 000 адамдық арнайы контингент әкелінген. Бұлар жер

аударылған құлақтар (кулак), поляктар, корейлер болып, қалаға емес көбіне ауылды жерлерге орналастырылды. Сөйтіп, ауыл тұрғындарының 15,6%-ін осы қоныстанушылар құрады [5, 26-б.].

Шығыс Қазақстан облысының Күршім ауданына орыс, украин, әзірбайжан және т.б 307 депортацияланғандарды және 2942 неміс ұлт өкілдерін әкеліп орналастырған [18, 45-б.].

Деректерге көз жүгіртсек, Германияның ішкерілей енуіне байланысты шекара маңында немістерді қалдырмау саясаты шұғыл түрде қолға алынған. 1941 жылы 9 қыркүйектегі құпия анықтама бойынша, Волга (Повольже) жағалауларындағы 125 мың немістердің 18 000-ы Семей облысына қоныстанды [20].

1941 жылы 10 қарашасында Семей облысына 34 141 қоныстанушы-немістер әкелінген. Олардың 16 000-ы жұмысшы және қызметкерлер болды. Бұлар Мақаншы, Ақсуат және Абыралы аудандарына қоныстандырылып, пәтерлерге орналастырылды [21]. Қазақ ССР ішкі істер халық комиссары майор Бабкиннің анықтамасы бойынша республикаға 472 174 немістерді жіберу жоспарланып, оның 243904 адамы 105 эшалонмен жеткізілді. Олардың 7500-і Семей облысына жіберіліп, колхоз, совхоздарға орналастырылды. 1941 жылдың 25 қарашасына дейін Семейге орналастырылуға жоспарланған 50 000 неміс ұлтының 38 170-і облысқа орналасты [22, 87-88-бб.].

Осы жылдың 11 желтоқсанында Қазақ КСР НКВД хатшылығы басшысының орынбасары Шлепченконың Қазақ КСР ХКК-нің төрағасының орынбасары Қойшығұловқа қоныстанушы немістерді орналастыру мәселесіне орай жіберілген анықтамада Шығыс Қазақстан облысына 32 000 неміс өкілдерін қоныстандыру жоспарланыпты. Алайда дайындық шараларының нашарлығынан тек 28 069 адамы орналастырылды. Алдағы уақытта 3931 адамды орналастыру қолға алынуға тиіс болды. Ал Семей облысына 47 500 немістер қоныстану керек болатын. Олардың 39 196-ы облыс аудандарына бөлініп, орналастырылған. Сонымен бірге 8304 адамы орналастырылу керектенді [23]. Семей облысына жіберілген неміс қоныстанушылары Ұржар, Көкпекті, Ақсуат аудандарына қоныстандырылды [24].

Үкіметтің арнайы қаулысымен неміс ұлт өкілдерін жұмылдырып, көмір және мұнай өндірісіне тарту мәселесі қолға алынды. Этностарға қатысты жазылған анықтамада Шығыс Қазақстанда немістерді қоныстандырғанға дейін осы ұлт өкілдерінен 856 адам болған, оларға 28499 ұлт өкілдері қосылып, жалпы саны 29 355-ке жетті. Бұлардың 4163-і жұмылдырылып, өндіріс орындарына жіберілді.

Семей облысында да неміс ұлт өкілдерінің саны 2500 адам болған. Қоныстандыру кезінде 41 913 неміс ұлт өкілдері орналастырылып, облыста 44 413-ке жеткен. Мобилизацияға 4597 адам ілігіп, жіберілді [25]. 1942 жылы 28 қаңтарда Қазақстанның 14 аймағындағы поляк азаматтары саны 103 757-ге жетті [9, 128-б.]. Бұлардың 9000-ы Семей облысына, ал 454-і Шығыс Қазақстан облысына орналастырылды [26].

1943 жылы 20 тамызында Қазақ КСР-ның көмір өнеркәсіпорындарына неміс өкілдерінің 1500 адамын жіберу жөніндегі қаулы жарық көрді [27]. Тамыз айында әр облыстарға қоныстанған немістердің саны алынды. Мәлімет бойынша Қазақстан облыстарында 64 576 неміс ұлт өкілдері мекендеп, олардың 15 601-і еркек, 48 975-і әйелдер болды. Ішкі істер халық комиссараты Басқармасының 11 тамыздағы есебінше Семей облысында неміс ұлтының 1695 еркек, 4127 әйелдер, ал Шығыс Қазақстан облысының 9 ауданында 24 тамыздағы есеп бойынша, 591 ер азаматтар мен 15 275 әйелдер мекендеген екен [28].

Көмір өнеркәсібіне Семей облысынан неміс ұлт өкілдерінен 300 ерлер мен 400 әйелдер, Шығыс Қазақстаннан 100 еркек, 1400 әйелдер жіберу көзделді [29]. Осыған орай Семей облысынан 6 желтоқсанға дейін 500 адам Қарағанды көмір өнеркәсібіне жіберілді [30]. 1943-1944 жж. Қырым, Грузия және Солтүстік Кавказдан республикаға 506,7 мың адам келді [31].

1944 жылғы 15 қаңтардағы Қазақстан К(б)П ОК-нің қаулысымен республикаға келген 400 000 арнайы қоныстанушыларды облыстарға бөлуде Семей облысына 30 000 адам, Шығыс Қазақстан облысына 30 000 адам бөлініп, оларды шаруашылық орындарына орналастыруды қолға алып, 14 ақпанға дейінгі аралықта бітіру көзделінді. Қоныстанушыларды совхоз, колхоздарға, қолөнер-өнеркәсіптік артелдерге, кәсіпорындарға орналастырылды [32].

1944 жылдың 21 наурызында КСРО НКВД-ның арнайы қоныстандыру бөлімі басшысы М.В. Кузнецовтың НКВД халкомының орынбасары В.В. Чернышевке жіберген баяндамалық жазбасында тура осын күнге дейін Қазақ КСР-не 147 эшолонмен 405 941 шенедер мен ингуштардың келгендігін, олардың 12 облысқа бөлінгендігін келтіреді. Семей облысына 11 эшолонмен жоспар бойынша 31 000 шешендер мен ингуш өкілдерін әкелінуге тиіс болса да, 32 124 адам әкелінген. Ал Шығыс Қазақстан облысына жоспарланған 33 500 адамның орнына 12

вагонмен 33 383 адам әкелінген. Ал 23 наурыздағы мәлімет бойынша, Семей облысына 2764 балқар өкілдері 1 эшалонмен әкелінді. Ал негізінде жоспар бойынша 2500 адам әкелінуге тиістіленген [5, 344-345-бб.].

1944 жылдың жазында Қырымнан грек, болгар, армян, немістерді жер аударды. Қырым татарларын Өскемен мен Зырянға, Аягөзге, Глубоковқа, Күршімге, Ұлан мен Ұржар аудандарына бөлген [33].

1944 жылы 5 наурызда Мемлекеттік Қорғаныс комитетінің балқарларды облыстарға бөліп орналастыру барысында Семей облысы өздеріне бөлінген қоныстанушылар квотасынан азық-түлік пен қаражаттың жоқтығынан бас тартқандықтан, олар Солтүстік Қазақстан облысына орналастырылды [5, 34-35-бб.].

1944 жылдың қыркүйегіндегі мәліметтерге сүйенсек, Семей облысында Солтүстік Кавказдан құрамында 27 613 адамы бар 7032 отбасы көшіріліп, олардың 17 055 адамы бар 4513 отбасы колхоздарда, 2967 адамнан тұратын 823 отбасы совхоздарға, 7115 адамы бар 1577 отбасы өнеркәсіп және транспорт орындарында 476 адамы бар 119 отбасы орналастырылған [34].

Жоғарыда айтқанымыздай, КСРО-ның шекара аймағынан әкелінген этностар совхоздар мен колхоздарға, өнеркәсіп орында мен мемлекеттік мекемелерге орналастырылды. Басымы совхоздар мен колхоздарға жіберілген. Эвакуацияланып, депортацияланып келгендерді орналастыруда үлкен қиыншылық орын алды. Қазақстанның колхоздары мен совхоздар оларды қабылдауға дайын емес еді. Оның үстіне көпшілігі жұмыстың жоқтығынан күн көріссіз қалды. Келген қоныстанушылардың арасында инженер, дәрігер, аграрном, нәрлеуші, техник және тағы басқа маман иелері бар еді.

Арнай қоныстанушыларды, депортацияланып келгендерді үймен қамту аз да болса қиыншылық туғызды. Барак үйлерге орналастырылды. Немесе бос жатқан үйлерге қоныстандырылды. Алайда кейбір басшылар әлім-жетік көрсетіп, оларды қуып шығуға дейін барған.

Ауылшаруашылығының барлық өнімі майданға жіберілгендіктен ауыл тұрғындарының қолында артық азық-түлік жоқ-тын. Осындай жағдайларға үкімет көз жұма қарады. Жер аударылып келгендерге жау ретінде қарады. Семей облысына қарасты «Қарақол» совхозының директоры Исмаилов оларға жұмыс бергеннің орнына: «Оларды НКВД әкелді, енді азық-түлікпен қамтамасыз етіп, жұмысқа орналастырып, солар үшін енді үйлер салсын», - деген екен [5, 125-б.].

Жер аударылып келгендердің бәрін НКВД есепке алды және әрбір қадамдарын бақылап отырды. Тіркеуге алынғаннан кейін, әрбіріне арнайы іс қағазы ашылып, олар жайлы мәліметтер жазылып отырды. Қайтыс болған жағдайда күні, жылы немесе қашқан кезде себебі жазылатын болды.

Қоныс аударылып келіп, еңбек етушілердің арасында қашқындар көбейді. 1942 жылы 8 тамызда тіркелген 418 адамнан барлығы 197 адам ғана қалған. Қашқындардың қайда екені белгісіз. Осыған орай, К(б)П аудандық комитетінің бюросы тез арада кен басқармасыныңдағы келеңсіздікті қалпына келтіруді, қашып кеткендерді қайтадан қайтару және кен орнын қатаң бақылауға алу турасында шешім қабылдады [35].

Дегенмен жергілікті қазақ халқы қатаң тыйымға қарамастан қоныстанушыларға қолдарынан келгенше көмектесуге тырысты. Қоныстанушыларды отбасымен паналатып, бар асын алдыларына қойды. Большевиктік жүйенің құйтырқы саясатына қарамастан, қазақ жеріне келген этностар республика халқының ажырамас бөлігіне айналып, тұрақтап қалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Құдайбергенова А. Қазақстандағы көші-қон үдерістерінің тарихи демографиялық қыры (1917-1991 жж.) / Айжамал Құдайбергенова. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2011. – 416 б.

2 Асылбеков М.Х., Құдайбергенова А.И. Қазақстан халқының әлеуметтік-демографиялық жағдайы (1939-1959 жж.). – Алматы: «Өркениет» баспасы, 2005. – 160 б.

3 Население Казахстана по Всесоюзной переписи населения 1939 года. В 5-ти томах. I том. – Алматы: Изд-во «Арыс», 2009. – 400 с.

4 Аманжолова Д. Этничность в Сталинском СССР (1930-е гг.) // «Ұмытылмас үшін білу: XX ғасырдың 20-50-і жылдардың басындағы тоталитарлық билік және халық»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. - Өскемен: «Медиа-Альянс», 2014. – 577 б.

5 Из истории депортаций Казахстана. 1939-1945 гг. Сборник документов. Т.3. – Алматы: LEM, 2019. – 808 с.

6 ҚР ОМА. 1137-қ., 18 с-т. 33-іс.1-4-нн.

- 7 *История Казахстана: народы и культуры/ Масанов Н.Э. и др. – Алматы: Дайк-Пресс, 2000.*
- 8 ҚР ОМА. 1137-қ., 18 с-т. 33-іс.1-4-пп.
- 9 *Из истории поляков в Казахстане (1936-1956 гг.). Сборник документов. – Алматы: Қазақстан, 2000.*
- 10 *История российских немцев (1673-1992). – М., 1993.*
- 11 Қозыбаев М.Қ. *Тарих зердесі (Замана асуы). 1-кітап. – Алматы: Ғылым, 1998. – 344 б.*
- 12 *Депортированные в Казахстане народы: время и судьбы. – Алматы: «Арыс» - «Қазақстан», 1998. – 428 с.*
- 13 Қалыбекова М.Ч. *Науқанды заман: қазақ жеріне халықтарды депортациялау тарихы (1937-1956 жж.): монография/ Қалыбекова М.Ч. – Алматы, 2019. – 208 б.*
- 14 ҚР ОМА. 1987 Ф.Р.-қ., 3-т., 6-іс. 133-134-пп.
- 15 ҚР ОМА. 1137-қ., 9-т., 6-іс. 97-п.
- 16 *Немцы в Карагандинской обл. 110-111-бб.*
- 17 Орымбаев А.Т. *Депортация чеченского и ингушского народов в Казахстан в годы Великой Отечественной войны и их положение в послевоенные годы. – Астана: «Издательство «Парасат Әлемі», 2006. – 84 с.*
- 18 Бугай Н.Ф. *Правда о депортации чеченского и ингушского народов// Вопросы истории. – 1990. - №7.*
- 19 «Соғыс. Халық. Жеңіс». *Құжаттар мен материалдар жинағы (1941-1945 жж.).Том 1. /т.ғ.к. Қ.С. Алдажұмановтың редакциясымен. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2015. – 224 б.*
- 20 ҚР ОМА. 1987 Ф.Р.-қ., 3-т., 6-іс. 1-2-пп.
- 21 ҚР ПА. 708-қ., 5/2-т. 189-іс. 76-п.
- 22 Қульбаев Т., Хезай А. *Депортация. – Алматы «Данекер», 2000. – 274 с.*
- 23 ҚР ОМА. 1987 Ф.Р.-қ., 3-т., 6-іс. 116-117-пп.
- 24 ҚР ПА. 708-қ., 5/2-т. 189-іс. 94-п.
- 25 ҚР ПА. 708-қ., 6/1-т. 1184-іс. 76-п.
- 26 ҚР ОМА. 1146 Ф.Р.-қ., 1-т., 287-іс. 9-п.
- 27 ҚР ПА. 708-қ., 7/1-т. 1049-іс. 184-п.
- 28 ҚР ПА. 708-қ., 7/1-т. 1049-іс. 189-189 қайырма -пп.
- 29 ҚР ПА. 708-қ., 7/1-т. 1049-іс. 183-п.
- 30 ҚР ПА. 708-қ., 7/1-т. 1042-іс. 266-п.
- 31 ҚР ПА. 708-қ., 10-т. 242-іс. 60-п.
- 32 ҚР ПА. 708-қ., 1-т. 7-іс. 6-п.
- 33 ҚР ПА. 708-қ., 9-т. 127-іс. 67-п.
- 34 ҚР ОМА. 1987 Ф.Р.-қ., 3-т., 17-іс. 51-п.
- 35 ҚР ПА. 708-қ., 6/2-т. 70-іс. 36-п.

References:

- 1 Kudaibergenova A. *historical demographic aspect of migration processes in Kazakhstan (1917-1991).* / Aizhamal Kudaibergenova. - *Almaty: "Eltanym publishing house", 2011. – 416 P.*
- 2 Asylbekov M. H., Kudaibergenova A. I. *socio-demographic situation of the population of Kazakhstan (1939-1959).* Almaty: Publishing House "civilization", 2005. – 160 P.
- 3 *population of Kazakhstan on all-inclusive population transfer in 1939. In 5-Ti Tomahawk. Volume I. - Almaty: izd-Vo "Arys", 2009. - 400 P.*
- 4 Amanzholova D. *ethnicity in the Stalinist USSR (1930s.) // "To know for the unforgettable: totalitarian power and the people of the 20-50s of the XX century": international scientific and practical conference. - Ust-Kamenogorsk: "Media Alliance", 2014. – 577 P.*
- 5 *from the history of deportation of Kazakhstan.1939-1945 GG. "I'm sorry," he said. Vol. 3. - Almaty: LEM, 2019. - 808 P.*
- 6 *SECONDARY SCHOOL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. 1137-K., 18 s-T. case 33.1-4-PP.*
- 7 *history of Kazakhstan: people and culture / Masanov N. E. and Dr. - Almaty: Dyk-Press, 2000.*
- 8 *SECONDARY SCHOOL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. 1137-K., 18 s-T. case 33.1-4-PP.*
- 9 *from the history of Polyakov in Kazakhstan (1936-1956).* "I'm sorry," he said. - *Almaty: Kazakhstan, 2000.*
- 10 *history of Russian nemtsev (1673-1992). Moscow, 1993.*

- 11 Kozybayev M. K. *study of history (pass of time). Book 1. Almaty: Nauka publ., 1998. - 344 P.*
- 12 *deportees in Kazakhstan: time and conditions. - Almaty: "Arys" - "Kazakhstan", 1998. – 428 P.*
- 13 Kalybekova M. *Ch.the time of the campaign: the history of the deportation of peoples to the Kazakh land (1937-1956.): monograph / Kalybekova M. Ch. - Almaty, 2019. - 208 P.*
- 14 SECONDARY SCHOOL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. 1987 F. R.-K., 3-T., case 6. 133-134-PP.
- 15 SECONDARY SCHOOL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. 1137-P., 9-T., case 6. 97-p.
- 16 *Germans in Karaganda region. 110-111-op.*
- 17 Orymbayev A. *T. deportation of Chechen and Ingush peoples to Kazakhstan in the years of the Great Patriotic War and their progress in the following years. - Astana: "creativity" Parasat Alemi", 2006. - 84 P.*
- 18 Bugay N. F. *The truth about the deportation of Chechen and Ingush peoples// issues of history. – 1990. - №7.*
- 19 " *War. The people. Victory". Collection of documents and materials (1941-1945.).Volume 1. / edited by candidate of historical sciences K. S. Aldazhumanov. - Almaty: "Eltanym publishing house", 2015. – 224 P.*
- 20 SECONDARY SCHOOL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. 1987 F. R.-K., 3-T., case 6. 1-2-PP.
- 21 PA RK. 708-K., 5/2-Vol. 189-case. 76-P.
- 22 Kulbayev T., Hegai A. *Deportation. - Almaty "Daneker", 2000. - 274 P.*
- 23 SECONDARY SCHOOL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. 1987 F. R.-K., 3-T., case 6. 116-117-PP.
- 24 PA RK. 708-K., 5/2-Vol. 189-case. 94-P.
- 25 PA RK. 708-K., 6/1-Vol. 1184-case. 76-P.
- 26 SECONDARY SCHOOL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. 1146 F. R.-K., 1-T., case 287. 9-p.
- 27 PA RK. 708-K., 7/1-Vol. 1049-case. 184-P.
- 28 PA RK. 708-K., 7/1-Vol. 1049-case. 189-189 chorus-PP.
- 29 PA RK. 708-K., 7/1-Vol. 1049-case. 183-P.
- 30 PA RK. 708-K., 7/1-Vol. 1042-case. 266-P.
- 31 PA RK. 708, item 10, Case 242. 60-p.
- 32 PA RK. 708-K., Article 1, Case 7. 6-p.
- 33 PA RK. 708, item 9, case 127. 67-P.
- 34 SECONDARY SCHOOL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. 1987 F. R.-K., 3-T., case 17. 51-p.
- 35 PA RK. 708-K., 6/2-Vol. 70-case. 36-p.